

ELŐSZÓ

Katona Tamás az 1980-as években Szegeden oktató történészek között egészen sajátos helyet foglalt el. Az első előadásra többnyire öltönyben jött be, s mindjárt azzal a szinte reménytelennek tűnő feladattal birkózott meg, hogy 90 perc alatt összefoglalja a reformkor fontosabb eseményeit. Következő óráján már a pesti forradalom és az utolsó rendi országgyűlés eseményeit elemezte, hogy azután hamarosan Damjanich nagy kulacsáról, Görgei Artúr katonai pályájáról, a szabadságharc megannyi ütközetéről és csatájáról meséljen hallgatóinak. Utólérhetetlenül jó előadó volt, stílusával, felkészültségével történész hallgatók tucatjait nyerte meg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatására.

Előadásainak alapját az a hosszú évtizedek óta folytatott forrásfeltáró tevékenység jelentette, amelynek során nemzedékek számára tette elérhetővé az általa kutatott korszak meghatározó személyiségeinek visszaemlékezéseit (Vukovics Sebő, Klapka György, Görgei Artúr), illetve levéltári forrásait. A történészek közötti vitákban éppen úgy, mint a hallgatók oktatásában a forrásoknak szánta a főszerepet. Egyik sikeres, több kiadást megért válogatása, a Kossuth Lajos megnyilatkozásából összeállított „Írások és beszédek 1848–1849-ből” előszavában így fogalmazott: „Kossuthról sokat olvasunk, Kossuthtól szinte semmit... Nem csoda tehát, ha róla való képünk megmerevedett, körülbelül olyan hősi pózban, amilyen Kossuth a minden vidéki városunkban megtalálható szobrokon, és amilyen az életben sohasem volt. A róla szóló irodalom évről évre szaporodik, de többnyire megelégszik azzal, hogy kalaplengetve tiszteletköröket fusson a hős szobra körül.”

Az 1940–1950-es évek fordulóján uralkodóvá vált történetiszemlélet képviselői az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetét a francia forradalom sémájának megfelelően politikai alapon próbálták meg értelmezni, szigorúan figyelembe véve a baloldaliság abszolút értéknek tekintett kritériumait. Eszerint amíg a vezetés balra tolódott, addig a szabadságharc is felfelé ívelt, amint azonban Kossuth elutasította egy baloldali fordulat lehetőségét, már nem maradt más hátra, mint a hanyatlás és a bukás. E konstrukció legnagyobb vesztese a szabadságharc hadtörténetének kutatása lett. Míg az 1960–1970-es években a politika-, gazdaság-, társadalom- és eszmetörténet terén finom elemzések tucatjai születtek, a hadtörténeti kutatás – kivéve Urbán Aladár munkáit – afféle mostohagyerek maradt.

Katona Tamás azonban nem fogadta el ezt a sematikus modellt, már csak azért sem, mert a hanyatlás ebben a konstrukcióban a dicsőséges tavaszi had-

járattal kezdődött. Elsők között hívta fel arra a figyelmet, hogy 1848–49-ben Magyarországon reguláris hadseregek folytattak egymás ellen küzdelmet Magyarországon, így a politikatörténet mellett a korszak feldolgozása során a hadtörténet szempontjaira is nagy figyelmet kell fordítanunk. A szabadságharc hadseregét bemutató kötet bevezetésében világosan megfogalmazta ezzel kapcsolatos véleményét.

„Bármilyen izgalmas legyen is 1848–1849 politikai története, az országgyűléseken és népgyűléseken folyó sokszor szenvedélyes vita, a szabadságharc 1848 szeptembere után mégis elsősorban háború volt, és alighanem több múlt az utolsó székely honvéd szuronyán, az utolsó jászkun közhuszár kardja élén mint a legszenvedelmesebb vagy leghatásosabb szónoklaton. És a kor igazi megelevenítéséhez éppen azokat kell első sorban megjelenítenünk, akik ennek a függetlenségi küzdelemnek a legtöbb terhét viselték.”

Az aradi vértanúk perét bemutató, három és fél kiadást megért dokumentumkötete valóságos historiográfiai fordulópontot jelzett a szabadságharc hadtörténetének kutatásában. A korábban jobbára egységes csoportnak tekintett vértanúk egyéni életpályájának és perének bemutatása révén ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen keveset is tudunk a szabadságharc katonai főszereplőiről, s hogy e szűk, noha reprezentatív csoport tagjai is mennyire eltérő politikai meggyőződésű, jellemű és katonai teljesítményű személyek voltak. E kötet lényegében meg is cáfolta a magyar marxista történetítrás egyik kedvenc, a szakma egykori diktátornője, Andics Erzsébet által képviselt tételét, amely szerint az osztrákok előtti fegyverletétel 1849 augusztusában kedvezőbb esélyekkel kecsegtetett, mint az oroszok előtti kapituláció.

Katona Tamás forráskiadásai döntően járultak hozzá ahhoz, hogy ma a magyar társadalom nem az 1950-es évek romantikus partizán regényeinek, vagy a 19. század romantikus-nacionalista történészeinek felfogásában tekint Görgei Artúr tábornokra. Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanyagukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgei emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgei – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmisséget a kormánynak. „Csupán” az történt, hogy a szegedi összpontosítási határozatot tudatós Kossuth-levél kézhezvétele előtt írott, s a komáromi összpontosítás szellemében nyilatkozó június 30-i, 939. iktatószámú levele később került Kossuth kezébe, mint a szintén június 30-án írott, 940. iktatószámú, a szegedi összpontosítási határozatnak történő engedelmeskedést

tudató levél. Kossuth nem vizsgálta meg a levelek iktatószámát, hanem az elsőként írott, de másodikként kapott levélben foglaltakat a másodikként írott, de elsőként kapott levélben foglaltak visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Katona e kötetekben tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főserég Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főserég Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényrel rendelkezett. (A budai ostrom indokoltságát megkérdőjelező történések ezzel az érveléssel azóta is képtelenek szembenézni).

Hozzáteendő, hogy Katona Tamás nem csupán kedvenc korszaka forrásainak kiadásában játszott kiemelkedő szerepet. Évtizedekig egyik szerkesztője volt az Európa Könyvkiadó „Bibliotheca Historica”, illetve „Pro Memoria” című sorozatainak, amelyekben több tucat fontos magyar történelmi forrás vagy forrásgyűjtemény vált eredetiben vagy fordításban hozzáférhetővé a nagyközönség számára. E munkában olyan nagyságokkal dolgozott együtt, mint Szűcs Jenő, Szakály Ferenc, Klaniczay Tibor vagy Stoll Béla.

A Görgei-kérdés történetét feldolgozó monográfia szerzője, Kosáry Domokos is kiemelte Katona Tamás szakszerű forráskiadó tevékenységét, amely alapos bevezetésekkel és szakszerű jegyzetapparátussal segítette a történettudomány e sokat vitatott kérdésében a tájékozódást. Erre a munkára alapozva sürgette Katona Tamás az 1980-as években, hogy ideje „való hibái és érdemei szerint megítélnünk” a tehetséges és eredményes tábornok katonai teljesítményét.

Az egyetemi oktató munkájának kellemetlen velejárója a vizsgáztatás, ami ellen a hallgatók már 1848-ban is tiltakoztak. Katona Tamás e téren is egyéniség volt. Nem követelt sokat a kollokviumokon, néhány feldolgozás és forráskiadvány ismeretét előírta, de aztán a vizsgán nagy meglepetésünkre mindenki arról a kérdéstről beszélhetett, amit választott. A Tanár Úr engedékenysége fölötti örömünk azonban korai volt. Mindenkiel részletesen és alaposan körüljárta a választott témát. Az adott helyzetben is biztos volt benne, hogy az általa oktatott korszak szépsége minden különösebb erőlködés nélkül magával ragadja az embert.

Nem is kellett csalódnia. Mindig rengeteg szakdolgozó vette körül, akiket a legmesszemenőbb támogatásban részesített. (E kötet szerkesztői is közéjük tartoznak.) Számtalan ötlete volt, hiszen publikációi során tömegesen került szembe olyan problémákkal, amelyeknek érdemes lett volna a végére járni. Ő volt az, aki megismertette tanítványait a levéltárak világával, ezzel a gyakorlatban is igazolva, hogy a közvélekedéssel szemben 1848–49 történetében is még számos, tisztázásra váró probléma akad.

Katona Tamás-kitűnő szervező volt, aki mind szakdolgozóival, mind kollégáival remek viszonyt alakított ki. Várbeli lakásán rendszeresen találkoztak az adott korszak kutatói, hogy egy-két pohár pezsgő mellett elbeszélgessenek az aktuális kérdésekről. Ezen összejöveteleken szakdolgozói is választ kaptak kérdéseikre. De e beszélgetések során mindannyiszor bámulattal adóztunk széleskörű tájékozottságának, a polihisztorokra jellemző műveltségének. Katona egyaránt otthonosan mozog a zene- és a művészettörténet kérdéseiben, a néprajz tudományában vagy a magyar filmtörténet időszakában.

A fiatalabb történész generáció képviselői közül sokan az ő tanítványai, igazi iskolateremtő egyéniség, aki visszavonhatatlanul rányomta bélyegét az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról alkotott képünkre. Barátai, kollégái, tanítványai, egykori szakdolgozói most ezzel a kötettel kívánnak tisztelni munkássága előtt.

Hermann Róbert – Zakar Péter